

Vörös Csilla:

ÉBRESZTŐ: A FENNTARTHATÓ JÖVŐÉRT

2022 tavasza van, két éve, hogy a COVID-19 átszabta életünk megannyi mozzanatát. A 2022. február 24-én elindított háború felülírta a pandémia hatását, hiszen a pandémiából még fel sem ocsúdott az európai lakosság, amikor kitört az orosz-ukrán háború. A jelenről és a jövőről való gondolkodást a XXI. század második évtizedében alapvetően felülírták ezek az események. Az emberiség jövőjét nemcsak a klímaváltozással kapcsolatos kérdések és problémák kezelésének háttérbe szorulása határozza meg, hanem az atomháború fenyegető veszélye is. A korábbi európai status quo és világrend helyett új van kialakulóban, amelynek erőtereit a háború kimenetele alapvetően befolyásolja. Az UN szerint milliókat sújthat az éhezés veszélye, amelyet a háború miatt is emelkedő energia és műtrágyaárak még tovább fokozhatnak. Remélhetőleg a nemzetközi szervezetek, a kormányzatok és a civil szervezetek segítenek ezek enyhítésében.

Másképp gondol vissza az ember a pandémia miatti korlátozásokra, bezártságra, amit otthonunk kényelmében éltünk meg, az otthonunkból végzett munkára, mint azokra, akik a munkájukat bunkerekből végzik, harcolniuk kell, az életük állandó veszélyben forog és a szeretteiket, otthonukat, hazájukat és munkájukat veszítik el a háború miatt.

A pandémia rengeteg változást hozott az életünkbe, amelyeknek negatív és pozitív oldalai is voltak. Egy finn kutatócsoport 2020 tavaszán a pandémia hatásaival foglalkozó *Lifestyles After Lockdown* kötet bevezetőjében kiemelik, hogy a közös felelősség érzése felerősödött már a pandémia első hulláma alatt, utalva a másoknak történt élelmiszerbevásárlásra, és azáltal, hogy otthonainkba kényszerültünk – ezzel másokat is védve – lelassultunk és jobban odafigyeltünk egymásra.

A krízis egy globális egészségügyi válságot hozott az emberiség számára, amely a korábbi valós vagy vélt biztonságérzetünket alapjaiban rengette meg. Az egyes országok és régiók koronavírus-járvánnyal való érintettségéről a John Hopkins Egyetem ad átfogó áttekintést – amely lefedi az világ országainak vonatkozásában is – 2020. februártól napjainkig (2022. május vége) tartó időszakot. A közölt adatok és ábrák tájékoztatást adnak a fertőzöttek számáról, a pozitív eredményű tesztek nagyságáról, valamint egyéb fontos mutatók mellett a halálesetek és a gyógyultak számáról is.

A cikk írásakor a COVID-19 228 országot érintett és a diagnosztizált esetek száma közel 530 millió volt. A halálozások száma meghaladta a 6,3 milliót. A fertőzések száma a nyár közeledtével ismét csökkenő tendenciát mutat. A gyógyultak száma meghaladta az 500 milliót.¹

Hajdú Tamás és Krekó Judit a hazai járványügyi adatok elemzése alapján azt a következtetést vonta le, hogy a járvány kétéves időszaka alatt Magyarország – az Európai Unió belül – a kevés koronavírusos esetet azonosító országok közé tartozott, ami összefüggésbe hozható a tesztek alacsony számával. Kiemelik, hogy a kórházi kezelésre szoruló és a koronavírus okozta halálozások egymillió főre vetített magyarországi értékei a második legmagasabbak az EU-n belül (Fehér Könyv, 23-24).

¹ <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, <https://coronavirus.jhu.edu>

A járvány következtében világszerte csökkent az egészségügyi ellátásban részesülők száma, az elmaradt kezelések hosszabb távon kihatnak majd a lakosság egészségügyi állapotára. A pandémiával összefüggő mentális problémák kezelése külön figyelmet érdemel. Hozzátehetjük, hogy a mentális egészség kérdései mellett figyelmet kell fordítani a társas jólét, a meglazult társas kapcsolatok helyreállítására és újrateremtésére, amely nyilván nem választható el a pandémia hatásaitól.

A Gallup 2020 áprilisában közzétett közvéleménykutatása is rámutatott, hogy a legnagyobb kihívás a mentális egészség fenntartása volt, a kényszerű távolságtartás miatt. Többen mondták azt, hogy a mentális egészségüket nagyobb mértékben érinti a bezártság, mint a fizikai vagy pénzügyi jólétüket.²

Mindenki várja, hogy kikerüljünk a pandémia okozta válságból és ma már a világ számos országában nem kell a korábbi korlátozásokkal együttélni. Beth Bauer kiemeli, hogy a válsághoz az is jelentősen hozzájárult, hogy a döntésekhez sem hazai, sem nemzetközi szinten nem álltak rendelkezésre megfelelő szintű adatok, és az adatok hatékony kezelése is gondot okozott. A döntéshozók össze voltak zavarodva a járvány adatainak kezelésével és értelmezésével kapcsolatban. Az adatoknak kellett volna a leghatékonyabb fegyvernek lennie a pandémia elleni küzdelemben, azonban gyakran nem voltak jól kezelve és időnként téves információkhoz és következtetésekhez vezettek.³

Az egyenlőtlenségek nőttek a pandémia miatt helyi és globális szinten is. Sokan elvesztették akár ideiglenesen, akár örökre korábbi állásukat. A nehézségeket nem feledve mégis a globális krízis adta lehetőségeket és tanulságokat érdemes áttekinteni.

A COVID-19-járvány rövid és hosszú távú hatásainak feltárásával hazai és nemzetközi szinten is számos tanulmány foglalkozik. A több mint két éve tartó pandémia következményeivel valamennyi országnak szembe kell néznie, le kell vonni a tanulságokat és ki kell dolgozni a megfelelő közpolitikai intézkedéseket.

A COVID-19-járvány valamennyiünk számára váratlan volt. A vuhani fertőzések híre messzinek és távolinak tűnt. Majd 2020 márciusában, hazánkban is hirtelen bejelentésre kerültek lezárások és sok iskola, intézmény és vállalat azonnal bevezette a távoli munkavégzést, már ahol erre volt lehetőség. Akkor nem gondoltuk, hogy a járvány két év múlva is velünk lesz, és a hirtelen történt változások hosszú ideig átszövik és meghatározzák életvitelünket és jövőnket. Az azonnali cselekvés kényszere nem hagyott időt a válaszok és megoldások kidolgozására. Azonnali lezárások és a személyes érintkezések nagyarányú korlátozása volt a politikai, gazdasági élet reakciója. Mindezt fenyegetettség és bizonytalanságérzés övezte, amely fokozta a stresszt és sérülékenységet hozott magával.

A COVID-19-járvány nagymértékben korlátozta a személyes találkozásokat és a társadalmi kapcsolatokat, a támogató közösségek virtuálissá váltak vagy rövidebb-hosszabb időre elvesztek.

A családi, munkahelyi, baráti és minden egyéb közösség életét megzavarta a pandémia. A zárt intézményben levőket – legyen az kórház, idős vagy egyéb ápolási otthonban élők

² <https://news.gallup.com/poll/308420/americans-say-covid-hurting-mental-health.aspx>

³ <https://coronavirus.jhu.edu/pandemic-data-initiative/data-outlook/better-data-for-better-governance-is-well-within-our-grasp>

stb. – nem fogadhattak látogatókat. Sokszor súlyos beteg kózzátartozókat nem lehetett meglátogatni vagy elbúcsúzni tőlük. A megnövekedett halálozási számok miatt számos család veszítette el szeretteit, hozzátartozóit. Az USA-ban több mint egymillió haláleset volt eddig és több mint 200 ezer gyerek veszítette el valamelyik szülőjét. Sokan támogató kapcsolatok nélkül maradtak.

A járvány pszichés hatása, hogy fennáll a veszély a lélektani kimerülésre, a megnövekedett pszichés terhelés, az egyéb terhek mellett, kiégéshez vezethet. Elsősorban az otthon dolgozó nőkre, de a férfiakra is hárult a munka mellett a napi ellátás, és a gyerkek felügyeletének, illetve tanításának terhe. Az otthoni teendők megosztásában jelentős különbségek voltak az egyes országok és az egyes társadalmi csoportok között. A skandináv országokban, ahol a mindennapi terhek elosztása amúgy is az élet természetes velejárója, ott a pandémia alatt is fennmaradt ez a gyakorlat. Miközben redukálódtak a társadalmi kapcsolatok, akikkel korábban az esetleges problémákat közösen tudták kezelni és megoldani. A változások az otthon, a munkát, az oktatást, a tanulást, az étkezési, utazási, vásárlási, kulturális és kapcsolattartási szokásainkat egyaránt érintették.

A járvány hatásai a munkaerőpiacra és az oktatásra

A COVID-19-járvány kikényszerítette – ahol erre volt lehetőség –, hogy a munka távmunkában történjen. Azok, akik a munkakörükönél fogva hazamehettek örültek ennek a lehetőségnek, míg azok, akik ezt nem teheték feszültek voltak a helyzetük miatt. A pandémia két éve után most ismét egy új helyzettel kell szembenéznie a munkavállalóknak, amikor a cégek jelentős része már visszavezette vagy éppen visszavezeti a munkavállalókat egy új, hybrid, rugalmasabb munkarendbe (2 nap otthon 3 a munkahelyen vagy ennek valamilyen más kombinációja) vagy a visszatérést tervezik és folyamatosan alakítják. Most több lehetőség van a fokozatosságra és a rugalmasságra, ami szükséges is, hiszen az állandó változással szemben a munkavállalók többsége a meglévő status quo fenntartását preferálja. A korábbi hirtelen váltás után megszoktak egy helyzetet és ebbe több-kevesebb sikerrel belesimultak, és most ismét egy új változással szembesülnek. A pandémia alatti otthoni munkavégzés sem volt zökkenőmentes, hiszen az online megbeszéléseket számos tényező zavarta meg, akár egy szomszédban folyó felújítás (fűrés), gyerekek lekötése, tanítása és a háztartással kapcsolatosan megnövekedett feladatok. Nem mindenhol állt rendelkezésre a személyes munkavégzés tere, ezért sokaknak át kellett rendezni az otthonaikat, hogy az alkalmas legyen a munkavégzésre. Sokan szorongtak a családi ebédlőasztalnál vagy küzdöttek a szűkös informatikai eszközellátottsággal. Számos pozitív érzélem mellett negatív érzések is áthatották az esetleg korábban vágyott, flexibilisebb otthoni munkavégzés légkörét. Sokaknak az irodai munka lehetősége hozta a megváltást az otthoni káosz és zaj elől. Sokan azt gondolták, hogy jó lesz nekik az otthoni munkavégzés, de valójában nem feltétlenül volt jó mindenkinek, még ha kezdetben így is gondolták.

Gazdagabbak lettünk egy tapasztalattal, hogy így is lehet, de nem biztos, hogy hosszútávon ez szolgálja legjobban az egyéni és társadalmi érdekeket, valamint a jólétet. Most egy új

egyensúly kialakítása történik, aminek része a flexibilitás, amelybe bele kell férnie az otthoni és irodai munkának és a közösségi együttlétnek is. Óriási a vezetők, munkavállalók és döntéshozók felelőssége, hogy miképp alakítják ki az új munkarendet, és hogyan segítik a munkavállalók alkalmazkodását, illetve azt, hogy jól érezzék magukat ebben az új rendben. A vezetőknek meg kell érteniük az idők szavát, hogy nem lehet erőszakosan visszaterelni az embereket a korábbi munkarendbe, és a munkavállalóknak is el kell fogadni, hogy nem lehet örökké otthonról dolgozni. Persze van olyan kivételes vezető, aki úgy gondolja és ennek hangot is ad, hogy a távmunka nem elfogadható. A vezetők 40 órát a munkahelyen dolgoznak, a többit lehet otthon. Elon Musk a Tesla vezérigazgatója ultimátumot adott a cég vezetőinek, hogy legalább 40 órára térjenek vissza az irodába vagy menjenek máshová „úgy tenni, mintha dolgoznának”.

Nehéz volt az új munkavállalók betanítása és beintegrálása az otthoni munkavégzés alatt. A lojalitás is könnyen sérül, ha nem érzik jól magukat a munkavállalók, és sokan újraértékelték helyzetüket, hogy valóban jó helyen vannak-e és azt akarják-e csinálni, amit eddig csináltak. A pandémiából való kilábalás perspektívája megindította a munkaerő mozgását és akár több mint harmaduk is váltana munkahelyet. Sok esetben az érzelmi, mentális kimerültség és kiegészítő motiválja a váltást.

Az Ernst and Young tanulmánya szerint a munkavállalók 40%-a közel egy éven belül felmondana. Többségük jobban fizető állásért váltana. A munkavállalók elvándorlása felgyorsult. Ebben szerepe van annak, hogy a járvány alatt kevesen mozdultak, így akik váltani akartak azok most keresnek állást, sokan átértékelték az életüket, ragaszkodnak a szabadabb flexilisebb, hybrid (2 nap otthon 3 nap az irodában) munkavégzéshez. Hozzá kell tenni, hogy a munkáltatóknak is csak negyede kívánja meg a teljes munkaidő irodában való eltöltését, míg a munkavállalók döntő többsége minimum heti két napot szeretne távmunkában dolgozni.⁴

A pandémia főbb hatásai között a digitalizáció felerősödése, az otthonról végzett munka nagyarányú terjedését hozta magával azokon a területeken, ahol ez megvalósítható volt. Az oktatás digitalizációja, a távoktatás szintén teret nyert, de ennek komoly korlátot szabott a digitális eszközökkel való ellátottság egyenlőtlensége.

A kijárási korlátozás a korábbi közösségi életet is jelentősen szétzilálta és az ehhez kapcsolódó mentális egészségügyi problémák is felerősödtek. A kezdeti lelkesedést az otthon végzett munkával és tanulással kapcsolatban sokszor felülírták az elszigeteltség és a magány okozta problémák, amelynek hatásai sokáig velünk lesznek. Számos cég indított egészségügyi segélyprogramot a mentális/érzelmi egészség érdekében, hiszen a globális pandémia mindenkit érintett.

A Gallup tanulmánya szerint (State of the Global Workspace:2021 Report) Kelet-Európában a 15 éven felüli lakosság több mint harmadának életét érintette a COVID-19-járvány. Elvesztették fizetésüket, kevesebb órát dolgoztak vagy ideiglenesen nem dolgoztak és 11% veszítette el a munkáját vagy az üzletét. Ami az érzelmi világot érinti, közel 40% érzett napi aggodalmat, stresszt, míg a napi düh vagy szomorúság egyötödüket jellemezte.

Jim Clifton a Gallup elnöke és vezérigazgatója azzal vezeti fel a riportot, hogy a következő krízis a mentális egészség járványa lesz és azt állítja, hogy ez már ma is velünk van. A negatív

⁴ <https://mmonline.hu/cikk/a-munkavallalok-csaknem-fele-egy-even-belul->

érzelem – aggodalom, stressz, düh és szomorúság – a munkavállalók között már 2020-ban is magas volt, amit a pandémia még felerősített. Kritikus, hogy inspiráló munkahelyi kulturát alakítsunk ki a kiégés és stressz ellen.

A pandémiából való kilábalás sok országban ma már a mindennapjaink része, sokan visszatértek a szokásos életvitelhez, de ugyanakkor sokan azt gondolják, hogy az életük már nem lesz a régi. Maszkot már nem kell hordani, a bezártságot felváltotta a nyitás, lehet találkozni, munkába menni, de a lehetőség, hogy ez bármelyik pillanatban változhat, benne van a levegőben. Az egyik legfrissebb Gallup kutatás szerint az amerikaiak növekvő aránya úgy gondolja, hogy a pandémiának vége, a többség úgy véli, hogy az utazást, a munkát és az iskolát, valamint a közösségi eseményeket érheti változás ebben az évben vagy a későbbiekben is (<https://news.gallup.com/poll/392768/one-three-americans-think-pandemic.aspx>).

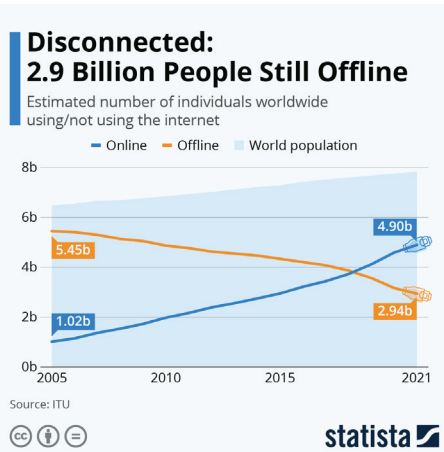
Digitális fellendülés

A koronavírus pozitív hozadékeként a digitális átalakulás felgyorsulását szokták emlegetni. A Twilio jelentése szerint a COVID-19 a digitális transzformáció folyamatát 6 évvel vitte előre

A cégek elkezdtek, illetve kiterjesztették a korábban is alkalmazott videókonferenciák használatát. Elterjedtté vált számos online kommunikációs csatorna használata (Google Meet, chat, meets stb;) Azok könnyebben alkalmazkodtak a változásokhoz, akiknek az informatikai felszereltsége, digitális tudása és jártassága már a járvány előtt is jelentős volt. Felgyorsult a fogyasztói- és partnerkapcsolatok, valamint a hivatalos ügyintézés online térbe helyezése, és ahol erre volt lehetőség, az otthoni munkavégzésre álltak át (<https://ifka.hu/medias/970/akoronavirus-jarvanyhatasaamagyarvallalkozasokra.pdf>).

Az ITU szerint közel 4,9 milliárd ember használta az internetet. 2019-ben még 4,1 milliárd internethasználó volt világszerte. Anövekedés annak tudható be, hogy a lezárások, iskolabezárások, valamint a hivatalos ügyintézés online-ra való áterelése, az e-kereskedelem, a banki és az egészségügyi szolgáltatások online elérhetősége váltotta ki a személyes jelenlétet. Számos kormányzat segítette lakosság azon részének digitális eszközökkel (pc, laptop, mobil telefon) való ellátását, akiknek az oktatáshoz/tanuláshoz ez szükséges volt (UK, Hollandia). Investáltak a technológiába. A globális internet penetráció 59%-on van világszinten. Észak-Európa 95% (első helyen áll a világon) Kelet-Európa közel a 90%-hoz. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy 2,9 milliárd embernek nincs internet-hozzáférése.(statista)

<https://www.statista.com/statistics/269329/penetration-rate-of-the-internet-by-region/>
Az internethasználat valamennyi korcsoportban
nőtt.

Digitális távoktatás

A COVID-19-járványra az elsődleges reakció világszerte az iskolák bezárása volt, ami negatívan hatott a diákok tanulására és közösségi életére. A karantén alatt a gyerekek kevesebb időt töltöttek tanulással, egy részük nem fért hozzá a digitális eszközökhöz és a távoktatáshoz. Nemcsak a klasszikus tananyagban való lemaradás okozott problémát, hanem kimaradtak a közös élmények és a személyes, valamint szociális készségek fejlődése is csorbát szenvedett, amelyek a jövő életpályájukhoz alapvetően szükségesek. Az együttműködésre való képességet is csökkenti a személyes és társas kapcsolatok hiánya, amely hatással lehet beilleszkedésükre és életkilátásaikra. A járványnak a mentális egészségre való negatív hatásaival is számolni kell, sokan éltek át traumás helyzeteket – szülő(k), közeli hozzátartozók, barátok elvesztése – és megtapasztalták a magányt. A mentális jólét támogatása kulcs a felzárkoztatáshoz.

Számos kormányzat segítette a lakosság digitális eszközökkel (pc, laptop, mobiltelefon) való ellátását. Az Egyesült Királyság, Hollandia komolyan investáltak a technológiába, hogy segítséget nyújtsanak a távolléti oktatáshoz. Az iskolabezárások és a távoktatás nagymértékű lemaradást hozott a tanulók előremenetelében. Az amúgy is hátrányos helyzetű gyerekeknél a lemaradást a járvány tovább súlyosbította. Különösen nehéz helyzetbe kerültek azok a tanulók, akik nem rendelkeztek otthon digitális eszközökkel és senki nem tudta részükre biztosítani a távolléti oktatás elérhetőségét, valamint otthon nem kaptak megfelelő segítséget a tananyag elsajátításához. A legnagyobb tudásvesztést az iskolát kezdők, illetve alsó tagozatosok között regisztrálták. Hermann Zoltán és Molnár Gyöngyvér kutatásai szerint a lemaradás akár félévnyi is lehet a fenti csoportban. Továbbá a diákok között meglévő gazdasági-társadalmi különbségeket ezek a körülmények tovább növelték, és speciális felzárkoztató programok nélkül e különbségek növekedése várható, illetve korai lemorzsolódásokhoz is vezethetnek (Fehér könyv 137. oldal).

Az otthoni szórakozás előtérbe került a személyes színház, mozi, koncertlátogatásokkal szemben, mivel nem lehetett házon kívüli szórakozási lehetőségeket választani. Sok szakmát nehéz helyzetbe hozott a pandémia. A kultúra, a sport, a fuvarozás, turizmus, vendéglátás területein dolgozók közül sokaknak új szakmát vagy megélhetőségi lehetőséget kellett találni. Pl. Akik maradtak a színház kötelékében, azoknak újra kellett teremteni a közönséggel való kapcsolatot. A színházak új streamstúdiókat építettek és átdolgozták az előadásokat a streamelt előadás igényeinek megfelelően. Sem a munka, sem a színházi élmény nem ugyanaz, mégis lehetőséget biztosított a munka folytatására, új készségek tanulására és a közönséggel való kapcsolat egy új szinten való kiépítésére, illetve megtartására.

Nemcsak a színház, a koncert, a mozi és az élő sportesemények közösségi élményterei szüntek meg, hiszen nem lehetett összegyűlni még családi szinten sem. Tiltva voltak a nagyobb konferenciák, rendezvények, korlátozták a temetésen és esküvőkön résztvevők számát. Sok idős és egyedül élő ember magára maradt. Számptalan helyen elmaradtak a nagyobb családi születésnapok, húsvéti és karácsonyi találkozók. Maradt az otthoni kikapcsolódás és szórakozás. A pandémia hatására nőtt a tévénézési idő és teret nyertek világszerte a streaming szolgáltatások. A fenntartható utazási szokások előtérbe kerültek.

Megélénkült a belföldi kirándulóhelyek felkeresése és a belföldi turizmus. Az utazási szokások megváltoztak, a nemzetközi utazások visszaestek, felértékelődött a közeli helyek látogatása (kirándulás). A cégek is az utazások helyett az online megbeszéléseket preferálták.

Társadalmi és politikai következmények

A COVID-19 számos, a személyi szabadságot érintő korlátozást hozott magával, amely lehetőséget adott autoritáriánus intézkedések bevezetésére. Komoly társadalmi viták, tiltakozások történtek a személyes szabadság és a másokért való felelősségvállalás közötti feszültség feloldására. Számos országban voltak tüntetések a kijárási korlátozások miatt és a vakcina kötelezettség ellen.

Csányi Vilmos egy interjúban (Kulcsár, 2022) úgy fogalmaz, hogy a mai világ embere maga dönti el, hogy a hatalmas információhalmazból mit fogad el és mit nem. Példaként említi a koronavírus elleni vakcinára adott sokféle reakciót. Voltak, akik alig várták a vakcinát, illetve a vírustagadók, akik szerint a vakcina felesleges és káros. A másképp gondolkodók, más életvitelűek, más hittel élő emberek könnyen ellenséggé válnak. A beépült hiedelmeket nagyon nehéz megváltoztatni, hiszen a „hívő” mindent befogad, ami erősíti, és mindent elutasít, ami gyengíthetné hiedelmét. A hiedelmek ősieik – akár kétmillió évvel ezelőtől keletkezettek –, ezért a logikus meggyőzés nem mindig eredményes. A hiedelemrendszer megváltoztatása reményt és célt ad az emberiségnek. Csányi kiemeli, reményteli az is, hogy a teljes tudományos világ összefogott a védekezés érdekében.

A pandémia és a háború gazdasági nehézségekhez, drasztikus áremelkedésekhez, egyre növekvő inflációhoz és az energiaárak folyamatos növekedéséhez vezettek. A világ egy gazdasági válsághelyzet, recesszió küszöbén áll, ahol az energia mellett az élelmiszerellátással is gondok lesznek. Meg kell értenünk az új igényeket, értékeket, az új megoldásokat kell keresni egyéni, társadalmi, vállalati, intézeti szinten. Mindannyiunk felelőssége, hogy mit teszünk a fenntartható jövő érdekében, és a hiedelemrendszer átformálásában a médiának is óriási szerepe van.⁵

⁵ <https://trans.info/hu/a-koronavirus-pozitiv-hatasa-6-evnyit-fejldott-a-digitalizacio-194804>).

Irodalom

- Korkman, O., Greene, S. & Hantula, K. (2020). Lifestyles After Lockdown. Sitra Studies <https://www.sitra.fi/en/publications/lifestyles-after-lockdown/>
John Hopkins University CSSE COVID-19-adatbank és Eurostat.
- Blauer, B. (2022). Better Data for Better Governance Is Well Within Our Grasp <https://coronavirus.jhu.edu/pandemic-data-initiative/data-outlook/better-data-for-better-governance-is-well-within-our-grasp>
- Hajdú, T., Krekó, J. (2022). Koronavírus-esetszámok és -halálozás. In. Fehérkönyv könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól, Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat.
- A munkavállalók csaknem fele egy éven belül felmondana (2022). MMONLINE <https://mmonline.hu/cikk/a-munkavallalok-csaknem-fele-egy-even-belul>
- Brenan, M. (2020). Americans Say COVID-19 Hurting Mental Health Most <https://news.gallup.com/poll/308420/americans-say-covid-hurting-mental-health.aspx>
- V. Kulcsár, I. (2022) Interjú Csányi Vilmoossal, Nők Lapja, 2022. június 8, 25-26.